

Doświadczenia rodzeństwa osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie

Agnieszka Izdebska , Olga Węgłerska , Joanna Płonka ,
Aleksandra Chodecka , Monika Zielona-Jenek ,
Maria Beisert

Zakład Seksuologii Społecznej i Klinicznej Wydziału Psychologii
i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza

Konsekwencje wykorzystania seksualnego dziecka mogą być znaczące nie tylko dla niego samego, lecz także dla szerszej grupy osób. W piśmiennictwie dostępne są przede wszystkim badania poświęcone zmianom w życiu i funkcjonowaniu rodziców dzieci z doświadczeniem wykorzystania. Z kolei zagadnieniu rodzeństwa tych dzieci i wpływu wykorzystania na nie – reakcji na jego ujawnienie, radzenia sobie z wpływem tego doświadczenia na wzajemne relacje – poświęcono jak dotąd mniej uwagi. Celem artykułu był przegląd dotychczasowych osiągnięć badawczych z tego mniej poznanego obszaru.

Wątki, które uwidaczniają się w zrealizowanych badaniach, dotyczą m.in. intensywnych reakcji emocjonalnych związanych z ujawnieniem przemocy, podejmowania prób nadawania sensu temu, co się wydarzyło, zapewnienia wsparcia swojemu rodzeństwu, a także zachwiania dotychczasowej równowagi i pojawienia się trudności w relacji między rodzeństwem. W przywoływanych publikacjach zastosowanymi metodami badawczymi były zarówno metody ilościowe, jak i wywiady częściowo ustrukturyzowane oraz analiza tematyczna odpowiedzi uczestników na pytania otwarte.

SŁOWA KLUCZOWE:

WYKORZYSTANIE SEKSUALNE DZIECKA, UJAWNIENIE, RODZEŃSTWO, RELACJE RODZINNE, RELACJE RODZEŃSTWA

Kontekst współczesnych badań nad zjawiskiem wykorzystania seksualnego dziecka

Z agadnienie doświadczeń rodzeństwa osób wykorzystanych seksualnie stanowi przedmiot zainteresowań klinicznych i badawczych od stosunkowo niedawna. Jego wyłonienie się jako przedmiotu uwagi jest przejawem ewolucji zajmowania się ogólniejszym problemem wykorzystania seksualnego dzieci (WSD). Zarysowanie głównych związanych z nią przemian posłuży za wstęp i kontekst, w którym – jak sądzimy – warto ujmować aktualny obraz badań nad doświadczeniami rodzeństwa wykorzystanych seksualnie dzieci, w tym rodzaj stawianych pytań badawczych, stosowane metody badawcze, wyzwania związane z organizacją badań i charakter praktycznych implikacji dostępnego stanu wiedzy.

Zainteresowanie WSD i jego konsekwencjami dla dalszego życia jednostki wydaje się splecione z historią zajmowania się kondycją psychiczną człowieka. Pod koniec XIX w. Freud, tworząc pierwsze psychoanalityczne konceptualizacje świata wewnętrznego człowieka, wskazał na WSD jako źródło późniejszych zaburzeń nerwicowych, zaś proponowana przez niego wówczas praca terapeutyczna zmierzała do odzyskania pamięci tego doświadczenia. Następujące kolejno przeniesienie uwagi na wewnętrzny świat fantazji, przejście od teorii dziecięcego uwiedzenia do teorii dziecięcej seksualności (Freud, 1985; Freud i Breuer, 1895) odwróciło na wiele lat uwagę od znaczenia realnych wydarzeń dla kształtowania psychiki (Mitchell i Black, 1995). Dopiero lata później w obrębie psychoanalizy teoretycy *self* i relacji z obiektem ponownie zaakcentowali znaczenie realnych doświadczeń interpersonalnych (m.in. Fairbairn, 1994; Guntrip, 1971; Kohut, 1971; a swoiście w odniesieniu do problematyki WSD Davies i Frawley, 1993), które równocześnie było podkreślane w paradygmacie behawioralnym czy – później – społecznego uczenia się (m.in. Bandura, 1997; Skinner, 1953). Długotrwała marginalizacja problemu WSD i brak jego wyraźnej obecności – zarówno w dyskursie społecznym, jak i naukowym i klinicznym – trwały do lat 70. XX w. Początkowo uwagę badawczą kierowano na definiowanie samego zjawiska, określanie jego skali i tworzenie pierwszych zestawień jego możliwych konsekwencji w życiu samego dziecka (np. Faller, 1988; Finkelhor, 1986, 1994).

Obecnie badania potwierdzają odkrywaną stopniowo wcześniej istotną skalę problemu. Najnowsze dane odnoszące się do populacji polskiej pochodzą z badań zrealizowanych na zlecenie Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę w 2018 r. Zgodnie z raportem na ich temat zawartym w *Ogólnopolskiej diagnozie skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci* (Izdebska i Pilarczyk, 2019; Włodarczyk i in., 2018) 20% z objętych

badaniem nastolatków w wieku 13–17 lat padło ofiarą wykorzystania seksualnego bez kontaktu fizycznego, a 7% – z kontaktem fizycznym. Wyraźnie częściej doświadczenie wykorzystania seksualnego potwierdzały dziewczyny (bez kontaktu fizycznego: 27%, z kontaktem fizycznym: 10%) niż chłopcy (odpowiednio, 16% i 5%).

Cytowany raport wskazuje nie tylko na skalę zjawiska, ale i uwzględnia różne jego formy, w tym kontakty bezdotykowe. Włączenie tych ostatnich w zakres definicyjny WSD stanowi wyraz ważnej zmiany w myśleniu o zjawisku polegającej na przesunięciu akcentu ze wskazania na związaną z nim aktywność fizyczną w kierunku zaakcentowania związanego z nim doświadczenia interpersonalnego. Niniejszą zmianę można odnotować m.in. w pracach Faller (1990), która jako jedna z pierwszych wyróżniła oraz opisała dotykowe i bezdotykowe formy WSD. Podział ten jest w pełni uzasadniony wynikami badań, które wskazują, że również bezdotykowe formy wykorzystania mogą nieść za sobą istotne konsekwencje dla funkcjonowania dziecka (np. Landolt i in., 2016; por. też Beisert, 2008)

Istotne znaczenie wyróżnienia bezdotykowych form WSD polega natomiast na tym, że pozwala na „odłączenie” tego doświadczenia od bezpośredniego aktu fizycznego, co z kolei stanowi punkt wyjścia rekonceptualizacji charakterystyki zaangażowanych w nie osób. Myśl ta rozwijana i weryfikowana badawczo w ramach prac Zakładu Seksuologii Społecznej i Klinicznej Wydziału Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu doprowadziła do opracowania koncepcji tzw. trzeciej strony przemocy seksualnej, tj. strony obejmującej osoby uczestniczące w zjawisku wykorzystania, ale nienależące do bezpośrednio związanej z nim diady ofiara–sprawca. Do tak rozumianej trzeciej strony zaliczono dwie grupy osób:

- mające znaczenie dla wystąpienia i sposobu doświadczenia WSD przez dziecko,
- doświadczające konsekwencji WSD.

Do pierwszej grupy należą wszystkie te osoby, które nie są bezpośrednim sprawcą zdarzenia, ale poprzez swoje działania lub ich zaniechanie, a także przez swoje cechy kształtują ryzyko wystąpienia wykorzystania oraz sposób jego przeżycia przez dziecko. Do tej grupy można zaliczyć osoby najbliższe dziecku, których działania i postawa determinują jego bezpieczeństwo oraz które wpływają na radzenie sobie przez nie z napotkanymi zdarzeniami, np. rodziców, dziadków i opiekunów, a także osoby dalsze, ale również mające znaczenia dla sytuacji dziecka w kontekście wykorzystania, np. nauczycieli, pracowników wymiaru sprawiedliwości zaangażowanych w toczone postępowanie związane z dzieckiem, przedstawicieli zawodów medycznych udzielających dziecku pomocy, a także uczonych,

których efekty pracy mają praktyczne implikacje dla działań związanych z przedmiotowym zjawiskiem. Znaczenie wymienionych kategorii osób wyraźnie potwierdzają m.in. wyniki badań, zgodnie z którymi takie czynniki jak reakcja rodziny na ujawnienie wykorzystania czy sposób postępowania instytucji zaangażowanych w sprawę dziecka mają istotne znaczenie dla jego dobrostanu (m.in. Bennett i in., 2000; Cohen i Mannarino, 1998; Elliot i Carnes, 2001; Gries i in., 2000; Kaufman i Henrich, 2000; Lew-Starowicz, 2000).

Osoby doświadczające konsekwencji WSD to również bardzo szeroka grupa. Chociaż intensywniejszy rozwój badań w tym obszarze nastąpił relatywnie niedawno, istnieją wyraźne dowody przemawiające za tym, że skutki doświadczania przez dziecko wykorzystania seksualnego dotyczą zarówno jego bliskich, jak i osób zaangażowanych w pomoc z racji wykonywanego zawodu (np. Pearlman i Maclan, 1995; Pearlman i Saakvitne, 1995). McElvaney i Nixon (2019) opublikowali przegląd piśmiennictwa dotyczącego radzenia sobie przez rodziców z tym, że ich dziecko doświadczyło wykorzystania seksualnego. Zgodnie z tym opracowaniem większość dotychczasowych badań prowadzono wśród matek i potwierdzono występujący u nich w kontekście WSD wysoki odsetek trudności psychologicznych, takich jak depresja, stres pourazowy lub uogólniony dystres (np. Cyr i in., 2016; Hebert i in., 2007; Kim i in., 2007; Santa-Sosa i in., 2013). Na uwagę zasługuje także podnoszony od niedawna w piśmiennictwie wpływ zajmowania się tematyką przemocy seksualnej i przemocy wobec dziecka na uczonych (m.in. Coles i in., 2014; Newell i MacNeil, 2010; Rager, 2005). Słuchanie historii o doświadczonej przemocy, w szczególności gdy towarzyszy mu empatyczne, emocjonalne zaangażowanie, może nieść dla badaczy skutki podobne do tych opisywanych wcześniej w odniesieniu do terapeutów osób pokrzywdzonych przemocą (Coles i in., 2014), a określanych w piśmiennictwie jako trauma zastępcza, trauma zapożyczona, wtórny stres traumatyczny lub zmęczenie współczuciem (Hernandez i in., 2007; Pearlman i Saakvitne 1995). Skutki te mogą nasilać się w sytuacji powtarzającej się ekspozycji na treści dotyczące przemocy, co ma w przypadku badaczy szczególne znaczenie, gdyż wielokrotne zapoznawanie się z materiałem badawczym jest nieuniknioną częścią ich pracy (Campbell, 2002; Morrison, 2007).

Opisane dwie grupy składające się na trzecią stronę przemocy seksualnej nie są rozłączne, tj. np. niekrzywdzący rodzice mogą mieć znaczenie jako osoby wpływające na prawdopodobieństwo oraz sposób doświadczenia przez dziecko wykorzystania, a także są osobami, które same doświadczą będą skutków zdarzenia, jeśli do niego dojdzie. Podobnie badacze mogą swoją pracą wpływać na skalę i obraz zjawiska,

a jednocześnie ciągłe zajmowanie się tematyką przemocy i ludzkiego cierpienia oddziałuje na ich własne samopoczucie lub obraz świata.

Wreszcie, przykładem osób, których sytuacja może być analizowana z perspektywy obydwu wymiarów trzeciej strony, jest rodzeństwo dzieci wykorzystanych seksualnie. Na takie ujęcie tej grupy osób wskazują z jednej strony koncepcje i badania podkreślające znaczenie rodzeństwa dla przebiegu rozwoju człowieka, w tym radzenia sobie z napotkanymi doświadczeniami, z drugiej – badania nad wpływem wykorzystania na bliskich osoby bezpośrednio pokrzywdzonej. Rozwinięciu niniejszych wątków poświęcone będą kolejne części artykułu.

Znaczenie relacji z rodzeństwem w życiu dziecka

Znaczenie obecności rodzeństwa dla rozwoju i funkcjonowania człowieka można rozpatrywać z perspektywy dwóch obszarów badań. Pierwszy odnosi się do znaczenia obecności neutralnych cech rodzeństwa w normatywnym rozwoju dziecka, drugi – do obecności rozmaitych trudności przeżywanych przez rodzeństwo dla funkcjonowania rodzeństwa niedotkniętego tymi właściwościami.

Jeśli chodzi o pierwszy obszar, najczęściej rozpatrywanymi cechami mogącymi mieć znaczenie dla rozmaitych fenomenów rozwojowych są – oprócz samej obecności rodzeństwa – jego płeć, kolejność urodzenia, wielkość różnicy wieku, a także właściwości relacji rodzeństwa i poszczególnych osób. Osiągnięcia rozwojowe poddawane ocenie to tożsamość, rola płciowa, kompetencje społeczne i poznawcze (Beffel i in., 2021; Hollifield i Conger, 2015; Jambon i in., 2019; Kuchirko i in., 2021; Noller, 2005; Rust i in., 2000; Smorti i Ponti, 2018; Wong i in., 2010).

Przykładowo w badaniu Wong i in. (2010) wskazywano na znaczenie płci, różnicy wieku i kolejności urodzenia w obrębie rodzeństwa dla przebiegu procesów identyfikacji i różnicowania, biorących udział w kształtowaniu tożsamości. Autorzy, odnosząc się do koncepcji Eriksona (1968) i Marcii (1966), badali wpływ tych uwarunkowań na takie wskaźniki rozwoju tożsamości jak eksploracja i zaangażowanie. Eksplorację zdefiniowali jako silną inwestycję w daną dziedzinę (tu w obszarze szkoły i pracy) i czerpanie z tego poczucia pewności siebie, a zaangażowanie – jako stopień, w jakim ludzie aktywnie badają te inwestycje, zastanawiają się nad swoimi wyborami, szukają informacji i omawiają je z innymi. Rezultaty badań wskazują, że rodzeństwo urodzone wcześniej (starsze) wykazywało wyższy poziom tych cech niż rodzeństwo urodzone później. Jeśli chodzi o bezpośredni wpływ sposobu funkcjonowania w obrębie tożsamości rodzeństwa, to wyniki potwierdziły występowanie procesu identyfikacji między rodzeństwem. Poziomy zaangażowania i eksploracji u rodzeństwa tej

samej płci pozytywnie wpłynęły na te procesy u później urodzonych nastolatków i młodych dorosłych. Posiadanie rodzeństwa przeciwnej płci wpływało na poziom eksploracji, ale nie na zaangażowanie, a wpływ ten występował niezależnie od wieku rodzeństwa. Może to, zdaniem autorów badania, sugerować, że cechy rodzeństwa nie oddziałują jedynie w krótkim okresie, ale również w dłuższej perspektywie.

Z kolei w innym badaniu Smorti i Ponti (2018) wykazały związek między jakością relacji rodzeństwa a podejmowaniem zachowań prospołecznych opartych na zaufaniu, altruizmie i ugodowości oraz jakością relacji przyjacielskich. Okazało się, że samo posiadanie rodzeństwa nie miało w tym wypadku znaczenia dla badanych zmiennych, natomiast jakość tej relacji, czyli poziom przywiązania emocjonalnego, konfliktowości oraz nasilenie rywalizacji, była powiązana z badanymi kompetencjami społecznymi. W szczególności wysoki poziom przywiązania do rodzeństwa był związany z niskim poziomem konfliktów z rodzeństwem, wysokim poziomem zachowań prospołecznych i wysokim poziomem interakcji wspierających w relacji z najlepszym przyjacielem. Ponadto poziom konfliktowości z rodzeństwem był istotnie i dodatnio skorelowany z nasileniem rywalizacji między rodzeństwem, a wysoki poziom obu zmiennych był związany z wysokim poziomem konfliktowych interakcji z najlepszym przyjacielem.

Badaczki Beffel i in. (2021), powołując się m.in. na cytowane wcześniej badanie, wskazały na znaczącą rolę rodzeństwa w kształtowaniu takich kompetencji jak zachowania prospołeczne, komunikacja oraz rozwój czytania i pisanie. Autorki podkreśliły w szczególności znaczenie zażyłości między rodzeństwem, specyfikę relacji względem innych relacji rówieśniczych polegającą na częstym występowaniu różnicy wieku, która umiejscawia starsze rodzeństwo w pozycji osób stymulujących rozwój u młodszego rodzeństwa, a także tworzenie wspólnego kontekstu społecznego, z którego płynie znaczenie i wzmacnianie poszczególnych umiejętności. Stąd, dokonując szerokiej analizy badań, autorki rekomendują wykorzystanie cech relacji między rodzeństwem przez specjalistów na rzecz kształtowania interwencji wspierających rozwój dzieci, także w sytuacjach występowania swoistych trudności jak np. zaburzenia rozwojowe ze spektrum autyzmu.

W obrębie drugiego obszaru najczęściej badanymi zmiennymi są niepełnosprawność rodzeństwa, zaburzenia i choroby psychiczne, obecność przemocy w rodzinie i podatność poszczególnych osób z rodzeństwa na uraz. Funkcjonowanie rodzeństwa było badane pod względem ról odgrywanych w rodzinie, podatności na zajmowanie określonej pozycji w rodzinie pochodzenia i kształtujących się cech osobowości (Dyke i in., 2008; Hamilton-Giachritsis i Browne, 2005; Mulroy i in., 2008; Sanders i in., 2014).

Przykładem jest badanie Sanders i in. (2014), w którym poddano analizie wiele swoistych czynników mających znaczenie dla funkcjonowania członków rodziny, w tym rodzeństwa, w której znajduje się osoba dotknięta zaburzeniem psychicznym. Należą do nich cechy obiektywne sytuacji jak odwrócenie uwagi od własnych działań, zakłócenia w rutynowych czynnościach domowych, konflikty rodzinne czy ograniczenia finansowe, a także cechy związane z subiektywnym przeżywaniem – np. poczucie stygmatyzacji, obawy przed niepokojącymi zachowaniami rodzeństwa z zaburzeniem lub niepokój o przyszłość. Możliwość powstawania silnych emocji podnosi ryzyko wiktylizacji, co stanowi wskazanie do interwencji skierowanych na wsparcie krewnych w rodzinie. Autorki badania sprawdzały ponadto tendencję rodzeństwa do zajmowania określonych ról w rodzinie, odwołując się do prac Verdiano (1997, za: Sanders i in., 2014), który wyodrębnił wzorce funkcjonowania członków rodziny, w której występowały uzależnienia i zaburzenia psychiczne. Należą do nich następujące role: dziecko bohater, zagubione dziecko, maskotka i kozioł ofiarny. Są to swoiste konfiguracje cech funkcjonowania będące efektem przystosowania się i radzenia sobie z określoną sytuacją rodzinną. Zgodnie z hipotezami badaczek rodzeństwo osób z zaburzeniami psychicznymi – niezależnie od kolejności urodzeń, płci i pochodzenia – częściej niż w grupie kontrolnej uzyskiwało wyższe wyniki odnośnie do wskaźników zajmowania roli dziecka bohatera i dziecka zagubionego. O ile pierwsza z tych ról wiązała się z poczuciem odpowiedzialności za włączenie się w obowiązki rodzicielskie, o tyle druga – opisywała poczucie osamotnienia, konieczność samodzielnego funkcjonowania, a także poczucie braku zainteresowania ze strony rodziców. Obie są powiązane z zaniedbywaniem własnych potrzeb i trudnościami w ich komunikowaniu.

Innym przykładem badań dotyczących znaczenia trudnych sytuacji w rodzinie dotyczących rodzeństwa jest badanie Mulroy i in. (2008) zaprojektowane w celu poznania relacji między niepełnosprawnością jednej z osób rodzeństwa a cechami kontekstu i sposobu funkcjonowania rodzeństwa bez niepełnosprawności. Zebrane dane pochodzą z obserwacji i deklaracji rodziców. Zapytani o znaczenie posiadania dziecka z zespołem Downa lub Retta dla pozostałych dzieci wskazywali oni zarówno pozytywne, jak i negatywne następstwa. Do pierwszych należał rozwój takich cech osobowości jak wzrost tolerancji i świadomości różnic między ludźmi, troska i opiekuńczość, wyższy poziom dojrzałości w stosunku do rówieśników – lepsza zdolność odraczania zaspakajania potrzeb, znoszenia frustracji, zdolność docenienia takich wartości jak zdrowie, drobne rzeczy w życiu. Do drugich – ograniczony czas dzieci zdrowych spędzany z rodzicami, poczucie braku rodziców, upośledzenie socjalizacji w postaci mniejszych możliwości czasowych i materialnych udziału

rodziców wraz z dziećmi w wydarzeniach rekreacyjnych, takich jak imprezy szkolne czy wakacje. Kolejnymi wskazywanymi ograniczeniami funkcjonowania rodziny była konieczność zachowania rutyny, co wiązało się z mniejszą spontanicznością, a także obciążenie rodzeństwa zdrowego opieką, ograniczona relacja między rodzeństwem, brak akceptacji ze strony rówieśników i stres związany z nietypowym zachowaniem niepełnosprawnego rodzeństwa.

Badania w wymienionych obszarach wskazują na zarówno bezpośredni udział czynników związanych z cechami rodzeństwa, jak i ich pośredniczenie w interakcji między innymi zmiennymi mającymi znaczenie dla osiągnięć rozwojowych i cech funkcjonowania. Warto zwrócić uwagę, że badania dotyczące czynników związanych z cechami rodzeństwa mają znaczenie dla funkcjonowania dziecka zarówno jako normatywna składowa jakości kontekstu rozwojowego, jak i wówczas, kiedy rodzeństwo doświadcza sytuacji o różnym potencjale traumatogennym (doświadczenie poważnej choroby, niepełnosprawności, przemocy). Stąd badanie znaczenia doświadczenia wykorzystania seksualnego jako doświadczenia o dużym potencjale pojawienia się kryzysu psychicznego, szczególnie przez osobę z najbliższego otoczenia, wydaje się zasadne, zwłaszcza w obliczu możliwości rozpoznania szczegółowych cech funkcjonowania psychicznego rodzeństwa osób z WSD, zapotrzebowania na pomoc oraz planowania odpowiednich jej form. Dotychczasowe badania w tym obszarze przytoczono w kolejnej części artykułu.

Wpływ doświadczenia wykorzystania seksualnego dziecka na jego rodzeństwo – przegląd badań

Wpływ przemocy seksualnej w okresie dzieciństwa na rodzeństwo osoby, która doświadczyła WSD jak dotąd został poddany analizie jedynie w niewielkim stopniu i w niewielkiej liczbie publikacji. Pierwsze, szersze badania na ten temat powstały dopiero pod koniec XX w. i zwracały przede wszystkim uwagę na zależność między posiadaniem rodzeństwa z doświadczeniem WSD a zwiększonym ryzykiem doświadczenia przemocy seksualnej ze strony dorosłych (Alpert, 1991; Finkelhor, 1995; McCoy i Finkelhor, 1995) oraz rodzeństwa, które owej przemocy seksualnej doświadczyło (O'Brien, 1991; Smith i Israel, 1987; za: Baker i in., 2002). Cytowane badania wskazywały, że zależność ta wynika przede wszystkim z wychowywania się w takim samym systemie rodzinnym, którego to funkcjonowanie może charakteryzować się cechami zwiększającymi ryzyko doświadczenia przemocy seksualnej przez dzieci, w tym występowaniem przemocy (w tym seksualnej) w systemie rodzinnym, obecnością zaburzonych granic wewnątrz systemu rodzinnego czy występowaniem

izolacji społecznej rodziny (Baker i in., 2002). Dopiero w kolejnych badaniach zaczęto zwracać większą uwagę na to, jakie znaczenie dla rodzeństwa może mieć to, że ich brat doświadczył lub siostra doświadczyła wykorzystania seksualnego w okresie dzieciństwa w odniesieniu do ich rozwoju i funkcjonowania emocjonalnego, seksualnego i społecznego oraz w zakresie relacji z rodzeństwem, które doświadczyło przemocy seksualnej i pozostałymi członkami rodziny (m.in. Hill, 2003; Katz i Hamama, 2018; McElvaney i in., 2022; Schreier i in., 2016). Autorzy zwracają uwagę, że rodzaj oddziaływania doświadczenia przemocy seksualnej przez rodzeństwo powiązany jest z następującymi grupami zmiennych odnoszących się do tego zdarzenia:

1. Cechami sprawcy wykorzystania seksualnego – typu i bliskości relacji z ofiarą, jak również relacji z rodzeństwem ofiary (rodzic, osoba z rodziny, osoba znana, osoba obca).
2. Cechami ofiary (tj. osoby z rodzeństwa, która doświadczyła przemocy seksualnej) – płci, wieku, kolejności urodzenia.
3. Cechami rodzeństwa niewykorzystanego seksualnie – płci, wieku, kolejności urodzenia, wieku w momencie otrzymania informacji o doświadczeniu przemocy seksualnej przez brata lub siostrę.
4. Cechami relacji w rodzinie – bliskości zarówno między rodzeństwem, jak i w systemie rodzinnym między poszczególnymi jego członkami oraz jakości granic wewnątrz systemu rodzinnego.
5. Zmianami, które zaszły w systemie rodzinnym, a więc również w życiu rodzeństwa osoby wykorzystanej seksualnie po ujawnieniu zdarzenia – m.in. uczestnictwa rodziny w procedurach sądowych, rozvodu rodziców, przeprowadzki, zmiany szkoły, zmiany sposobu spędzania czasu rodziny, ilości otrzymywanej uwagi i wsparcia itp. (Baker i in., 2002; Hill, 2003; Swenson i Hanson, 1998; Tavkar i Hansen, 2011).

Na podstawie przeprowadzonych badań – zarówno jakościowych, jak i ilościowych – można wyciągać ważne wnioski z perspektywy pracy klinicznej z rodzeństwem osób, które doświadczyło WSD. Dostępne publikacje skupiają się na zagadnieniach, które podzielić można na trzy główne grupy:

1. Dotyczące doświadczeń rodzeństwa związanych z samym ujawnieniem przemocy seksualnej.
2. Dotyczące doświadczeń rodzeństwa związanych z szeroko pojętym towarzyszeniem rodzeństwu po ujawnieniu WSD.
3. Dotyczące doświadczeń rodzeństwa w kontekście jego konsekwencji krótko- i długoterminowych.

Doświadczenia rodzeństwa związane z ujawnieniem WSD

Dokonując przeglądu piśmiennictwa, można zauważyć, że ujawnienie rodzeństwu wykorzystania – niezależnie od tego, czy odbywa się bezpośrednio ze strony doświadczanej nim osoby, czy ze strony innych członków rodziny – nie zdarza się ani często, ani w krótkim czasie po zdarzeniu. W badaniu Gomes-Schwartz i in. (1990) okazało się, że jedynie 8% dzieci, które doświadczyły wykorzystania seksualnego, ujawniło to rodzeństwu. Bentovin (1991) wskazuje z kolei, że wiele rodzin stara się ukryć przed rodzeństwem wykorzystanie, uważając, że informacje te mogą być zbyt bolesne dla dzieci. Taki rodzaj tajemnicy może zaś prowadzić do wystąpienia u rodzeństwa poczucia zagubienia, wzmożonego strachu i niepokoju oraz fantazjowania na temat tego, co się mogło wydarzyć w ich rodzinie (Bentovin, 1991; Hill, 2003; Tavkar i Hansen, 2011).

Z kolei McElvaney (2015) podaje, że większość osób z doświadczeniem WSD nie ujawnia go aż do dorosłości, zatem większość z rodzeństwa dowiadyuje się o nim, również będąc już dorosłymi osobami. W badaniach jakościowych, które McElvaney przeprowadziła wraz z zespołem (2022) i w których wzięło udział 45 osób, okazało się, że średni wiek, w którym osoby badane dowiadywały się o wykorzystaniu seksualnym swojego rodzeństwa, wynosił 26 lat (wiedza o nadużyciu była dostępna 36 osobom badanym). Większość, bo 48%, badanych dowiedziało się o przemoc seksualnej, której doświadczyło ich rodzeństwo, ponad dekadę po zdarzeniu. Dalsze 9% dowiedziało się o niej w przeciągu kilku tygodni lub miesięcy, a zaledwie 2% – bezpośrednio po zdarzeniu. Jest to zgodne z innymi danymi wskazującymi na to, że młodsze dzieci są mniej skłonne do zgłaszania wykorzystywania wkrótce po jego wystąpieniu oraz rzadziej dokonują jasných i intencjonalnych ujawnień (Shreier i in., 2017). Również z przeglądu piśmiennictwa przeprowadzonego przez Shreier i in. (2017) wynika, że kiedy już dochodzi do ujawnienia WSD w okresie dzieciństwa ofiary, jest ono istotnie opóźnione względem samego wydarzenia. Szacunkowo 19–47% osób mających takie doświadczenie nie ujawnia informacji w ciągu roku od momentu wystąpienia pierwszego zdarzenia (Kogan, 2004; McElvaney, 2015; Smith i in., 2000).

W odniesieniu do reakcji rodzeństwa na informację o tym, że ich brat doświadczył lub siostra doświadczyła przemoc seksualnej, okazuje się, że reakcje te obejmują całe spektrum form – od braku jakiegokolwiek działania przez poszukiwanie odpowiedzi u rodzeństwa lub rozmowy z rodzicami do poszukiwania odpowiedzi nawet u sprawcy (McElvaney i in., 2022). Z badań przeprowadzonych przez McElvaney i in. (2022) wynika, że większość osób wierzy swojemu rodzeństwu – 65% z badanego

rodzeństwa uwierzyło od razu w informację o WSD. Część z badanych osób – łącznie 11% – albo nie była do końca pewna, czy wierzą (7%), albo też uwierzyła na początku, zaraz po ujawnieniu, a później pojawiły się u nich wątpliwości (4%; McElvaney i in., 2022). Te same badania wskazują również na wiele emocji, jakie towarzyszą rodzeństwu po ujawnieniu. Jest to m.in. szok, niedowierzenie i smutek lub złość, a także poczucie winy związane z tym, że nie uchronili swojego rodzeństwa przed WSD, bądź tym, że oni sami nie doświadczyli przemocy seksualnej i odczuwają związaną z tym ulgę. Ponadto w wypowiedziach badanych pojawia się brak zrozumienia wobec tego, jak ktoś mógł zrobić coś takiego ich rodzeństwu.

Doświadczenia związane z towarzyszeniem rodzeństwu po ujawnieniu WSD

Towarzyszenie rodzeństwu po ujawnieniu WSD – niezależnie od tego, czy doszło do niego jeszcze w okresie dzieciństwa czy już w dorosłości – niesie za sobą wiele ważnych i często trudnych przeżyć. Częstymi emocjami, które towarzyszą rodzeństwu osoby wykorzystanej seksualnie, są lęk i różnego rodzaju obawy. Z jednej strony jest to obawa przed tym, na ile można mówić o tym, co się wydarzyło, jednocześnie nie raniąc swojego rodzeństwa, z drugiej – o to, czy jeśli nie będzie się zadawać pytań dotyczących zdarzenia, to nie zostanie się odebrany jako ktoś niezainteresowany sprawą i emocjami osoby skrzywdzonej (Crabtree i in., 2021). To, jak duża jest owa obawa, może wpływać na sposób towarzyszenia rodzeństwu w jego doświadczeniu. Badania wskazują, że dowiedzenie się o nadużyciu seksualnym jednego z rodzeństwa zmienia dynamikę relacji, a więc i sposoby towarzyszenia w tym doświadczeniu, jeśli chodzi zarówno o rodziców, jak i samo rodzeństwo między sobą (Baker i in., 2002; Hill, 2003; McElvaney i in., 2022; Schreier i in., 2016.). Na doświadczenie towarzyszenia rodzeństwu i byciu z nim po ujawnieniu można spojrzeć z perspektywy dwóch skrajnych biegunów. Z jednej strony bowiem może się ono wiązać z próbami okazywania swojemu rodzeństwu wsparcia i zbliżeniem się do siebie, z drugiej – owo towarzyszenie może jednak okazać się za trudne i powodować dystansowanie się. W zakresie pierwszego z tych biegunów dla jednych może być to wsparcie emocjonalne, dla innych – bardziej praktyczne czy finansowe. Badania jakościowe (Crabtree i in., 2021; McElvaney i in., 2022), w których z dorosłym rodzeństwem osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie były prowadzone wywiady, wskazują, że część z nich czuje potrzebę emocjonalnego wsparcia poprzez okazywanie współczucia i próbę zrozumienia, rozmowy oraz wysłuchanie, część zaś poszukuje praktycznych rozwiązań, oferując rodzeństwu terapię czy

wsparcie finansowe. Z drugiej jednak strony dla niektórych towarzyszenie w tym trudnym doświadczeniu okazuje się być sporym wyzwaniem. Czują oni bowiem, że ich relacje z rodzeństwem stają się bardziej napięte i zdystansowane, ponieważ rodzeństwo, które doświadczyło wykorzystania, np. nie chce dzielić się swoimi przeżyciami. Niektórym osobom, które same nie mają historii WSD, podczas gdy ich rodzeństwo ma, bardzo trudno jest rozmawiać na ten temat. Niektórzy próbują kontrolować to, co mówią, w obawie przed przywołaniem rodzeństwu przykrych wspomnień. Trudność taka z kolei powoduje różnego rodzaju reakcje unikowe, oddalanie się i wycofywanie z relacji, by tylko uniknąć rozmów na ten temat (Crabtree i in., 2021; McElvaney i in., 2022).

Doświadczenia rodzeństwa związane z krótko- i długoterminowymi konsekwencjami WSD

Tak jak u osób, które doświadczyły WSD, mogą wystąpić związane z nim krótko- i długoterminowe konsekwencje emocjonalne i psychospołeczne, tak samo mogą dotyczyć one osób z rodzeństwa, które dowiedziało się o wystąpieniu przemocy seksualnej, samo bezpośrednio jej nie doświadczając. Co istotne, tak samo jak u dzieci, które doświadczyły WSD, również u ich rodzeństwa wystąpienie i charakter konsekwencji będą uzależnione od wielu czynników, związanych zarówno z charakterystyką WSD, jak i cechami rodziny i indywidualnymi cechami dziecka.

W kontekście konsekwencji krótkoterminowych można wymienić te związane z postępowaniem karnym wobec sprawcy. Może zdarzyć się, że również rodzeństwo osoby wykorzystanej będzie przesłuchiwane, jeśli sprawa została zgłoszona, co z kolei wiąże się z przeżywaniem niepokoju. Szczególnie dla młodszych dzieci niewystarczające rozumienie tego, co się aktualnie dzieje w rodzinie, a także brak zrozumienia różnych procedur prawnych może być dezorientujące i budzące lęk (Shreier i in., 2017). Zeznania w sądzie mogą okazać się także szczególnie trudne w sytuacji, kiedy osoba niewykorzystana odczuwa lojalność wobec sprawcy (np. kiedy sprawca jest rodzicem). Z innej jednak strony składanie zeznań może okazać się doświadczeniem wzmacniającym poprzez okazane rodzeństwu w ten sposób wsparcie. Ponadto rodzeństwo zaangażowane w proces sądowy może doświadczać różnych obaw, w tym niepokoju, wstydu, złości na rodzeństwo, sprawcę czy nawet opiekuna, który nie popełnił czynu (Tavkar i Hnesen, 2011).

Kolejną z krótkoterminowych konsekwencji może być kryzys tożsamości opisywany w szczególności w odniesieniu do braci dziewczynek wykorzystanych seksualnie przez ojców. Chłopcy ci mogą zadawać sobie pytanie, czy oni również okażą

się tacy jak ich ojcowie (Hill, 2003). Po ujawnieniu nadużycia postawy chłopców wobec ich ojców mogą się gwałtownie zmienić w stosunku do tych, które przejawiali dotychczas – mogą oni odczuwać wobec swoich ojców pogardę, ale też przerażenie, że sami również staną się sprawcami. Kwestia ta może okazać się szczególnie dotkliwa dla chłopców, którzy mieli bliskie relacje z ojcem przed ujawnieniem wykorzystania.

W zakresie konsekwencji, które mogą okazać się długoterminowymi, można wskazać m.in. konflikt lojalności między rodzicem (jeśli rodzic jest sprawcą lub nie ochronił rodzeństwa przed zdarzeniem) a doświadczonym przemocą rodzeństwem. Wówczas rodzeństwo, które nie zaznało przemocy seksualnej, może czuć się zdeorientowane i rozdarte między tym, wobec kogo pozostać lojalnym – doświadczać trudności w odczuwaniu miłości wobec obu stron na raz lub odczuwać miłości i negatywnych uczuć jednocześnie wobec stron (Bentovin, 1991). Bentovin (1991) wskazuje ponadto, że w przypadku wykorzystania wewnątrzrodzinnego, dzieci często zostają oddzielone od sprawcy, co dla osoby niewykorzystanej może przekładać się na stratę znaczącego rodzica. W przypadku zmiany miejsca zamieszkania może się to natomiast wiązać również z innymi stratami, w tym utratą dotychczasowych przyjaciół czy zmianą szkoły.

Kolejnym aspektem doświadczenia rodzeństwa jest częsta konieczność radzenia sobie z trudnymi emocjami w sytuacji otrzymywania mniejszego wsparcia niż to udzielane doświadczonemu przemocą rodzeństwu, wokół którego początkowo skupia się rodzina. Mogą to być emocje związane w ogóle ze stresem występującym w rodzinie po ujawnieniu, gniewem na sprawcę lub drugiego rodzica, do którego skierowana była potrzeba ochrony, poczuciem winy, że samemu nie udało się ochronić własnego rodzeństwa, niepokojem, niezrozumieniem i bezradnością (Bentovin, 1991; Crabtree i in., 2021; Hill, 2003; McElvaney, 2022). Takie emocje mogą się manifestować w postaci buntu wobec rodziców (Hill, 2003; Levitt i in., 1991), ale również – jak słusznie zauważyli Shreier i in. (2017) – rodzeństwo, będąc świadome zwiększonego stresu i wielu napięć pojawiających się w systemie rodzinnym po ujawnieniu, może próbować unikać bycia kolejnym ciężarem, co powoduje jego wycofywanie się. Jest to wówczas reakcja podobna do tej, którą dzieci wykazują po stracie rodzeństwa lub rodzica (Dickens, 2014; Hung i Rubin, 2009). Poza tym dzieci mogą się również wycofywać z relacji rówieśniczych w obawie przed zadawaniem przez rówieśników pytań na temat przemocy i niewiedzą na temat tego, jak wobec takich sytuacji postąpić.

Konsekwencją długoterminową może być również zwiększone ryzyko doświadczenia przemocy seksualnej ze strony rodzeństwa wykorzystanego. Zwiększenie

tego ryzyka może wynikać zarówno z zaburzeń w systemie rodzinnym¹, jak i z tego, że dziecko z doświadczeniem WSD może w wyniku doświadczenia przemocy przejawiać zachowania seksualne o charakterze eksternalizacyjnym. Polegają one m.in. na odtwarzaniu zdarzenia WSD w zabawie z innymi dziećmi, co przekracza tym samym ich granice intymności seksualnej (Czub, 2014) lub w okresie nastoletnim prowadzi do stania się sprawcą WSD. Z badań (m.in. O'Brien, 1991) wynika, że 40% nastoletnich sprawców przemocy seksualnej zarówno wobec rodzeństwa, jak i innych dzieci samo doświadczyło WSD we wcześniejszych latach swojego życia. Jest to kwestia szczególnie wymagająca i trudna, gdyż jak wskazuje Wiehe (1997), o wykorzystywaniu dzieci przez dorosłych sprawców i o przemocy domowej mówi się w mediach, natomiast wykorzystywanie rodzeństwa przez rodzeństwo pozostaje w ukryciu, ponieważ rodzice nie wnoszą oskarżeń przeciwko własnym dzieciom. Z tego względu niezwykle uzasadniona jest potrzeba monitorowania interakcji między rodzeństwem i edukowania rodzeństwa w zakresie wykorzystywania seksualnego (Baker i in., 2002).

Tabela.

Możliwe krótko- i długoterminowe konsekwencje WSD u rodzeństwa osoby wykorzystanej seksualnie

Konsekwencje	krótkoterminowe	długoterminowe
emocjonalne	<ul style="list-style-type: none">- niepokój spowodowany przesłuchaniami w procesie karnym wobec sprawcy- dezorientacja i lęk u młodszych dzieci w związku z procedurami prawnymi w postępowaniu karnym- poczucie wstydu, złości, wystąpienie wielu obaw w sytuacji składania zeznań przez rodzeństwo- kryzys tożsamości u braci wykorzystanych seksualnie dziewczynek	<ul style="list-style-type: none">- konflikt lojalności wobec rodzica, który jest sprawcą, a doświadczonego przemocą rodzeństwa- poczucie cierpienia z powodu straty rodzica w sytuacji rozdzielania ze sprawcą- poczucie utraty rówieśników i szkoły w sytuacji zmiany miejsca zamieszkania- przeżywanie wielu emocji, takich jak stres, gniew, poczucie winy, niepokój i bezradność- chęć uniknięcia bycia „ciężarem” dla rodziny
społeczne	<ul style="list-style-type: none">- oddalenie się od rówieśników z obawy przed byciem wyśmianym, stygmatyzacją- bunt wobec rodziców- wycofywanie się, w celu uniknięcia bycia kolejnym ciężarem dla rodziców	<ul style="list-style-type: none">- utrata kontaktu z rodzicem w sytuacji, kiedy rodzic jest sprawcą WSD- zwiększone ryzyko doświadczenia przemocy seksualnej ze strony rodzeństwa wykorzystanego- zmiany w relacjach między rodzeństwem

1 Więcej na temat specyfiki funkcjonowania rodzin kazirodczych pisała Beisert (2008).

Przegląd programów wsparcia przeznaczonych dla rodzeństwa dzieci, które doświadczyły wykorzystywania seksualnego

Wyniki analizy dokonanej przez Baker i in. (2002) wskazują, że uwzględnianie rodzeństwa w programach wsparcia dla dzieci z doświadczeniem WSD pozwala maksymalizować płynące z nich korzyści zarówno dla samych tych dzieci, jak i wszystkich członków jego rodziny. Stanowi to także sposób zminimalizowania konsekwencji opisanych wcześniej i jest szczególnie istotne w sytuacji, w której doszło do wewnątrzrodzinnego wykorzystania seksualnego. W tej ostatniej sytuacji należy podkreślić możliwość uwzględniania w programie wsparcia rodzeństwa wątków związanych z prewencją kolejnych doświadczeń wykorzystania, gdyż – jak wspomniano – wyniki badań (m.in. Alpert, 1991, Finkelhor, 1995, McCoy i Finkelhor, 1995) wskazują, że rodzeństwo osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie cechuje się zwiększonym ryzykiem doświadczenia przemocy seksualnej. Biorąc więc pod uwagę liczne problemy, z jakimi może się borykać rodzeństwo osób, które doświadczyły WSD, „pozostawienie rodzeństwa poza programem leczenia jest w najlepszym wypadku zaniedbaniem, a w najgorszym – niebezpieczeństwem” (Baker i in., 2002, s. 11, za: Tavkar i Hansen, 2011).

Wsparcie dla rodzeństwa osób, które doświadczyły WSD, może przybierać różnorodne formy – od indywidualnej interwencji kryzysowej w sytuacji ujawnienia wykorzystania seksualnego przez rodzeństwo i dalsze zindywidualne wsparcie uwzględniające swoiste potrzeby dziecka po ustrukturyzowane programy wsparcia grupowego. W dalszej części przedstawiono w sposób skondensowany opisywane szerzej w piśmiennictwie cztery formy wsparcia – dwie będące zindywidualizowaną formą wsparcia rodzeństwa osób z WSD i dwie będące ustrukturyzowanymi i wystandardyzowanymi programami wsparcia grupowego.

The National Society for the Prevention of Cruelty to Children **(NSPCC; Wielka Brytania)**

W ramach programu oferującego pomoc terapeutyczną dla dzieci, które doświadczyły przemocy seksualnej w dzieciństwie, rozpoczęto również terapię indywidualną dla ich rodzeństwa opartą na niedyrektywnej terapii przez zabawę (*non-directive play therapy*), prowadzoną oraz opisaną przez psychoterapeutkę Hilla (2003). Ta metoda terapeutyczna skupia się przede wszystkim na umożliwieniu rodzeństwu osób wykorzystanych seksualnie przez osobę z rodziny stworzenie

spójnej narracji na temat tego zdarzenia oraz zapewnia przestrzeń do pracy z emocjami wynikającymi ze zmian w systemie rodzinnym, które pojawiły się po ujawnieniu wykorzystania. Jest to bardzo zindywidualizowany sposób pracy, który niestety nie doczekał się standaryzacji i ustrukturyzowania umożliwiającego jego większe rozpowszechnienie.

Recovery for Children and Parents Program **(ReCAP; Kolorado, Stany Zjednoczone)**

W ramach programu oferującego pomoc terapeutyczną dla dzieci, które doświadczyły WSD ze strony osoby spoza rodziny, oferowana jest pomoc indywidualna dla rodzeństwa (Grosz i in., 2000). Pomoc ta świadczona była w sposób nieregularny, opierając się głównie na działaniu interwencyjnym w ramach potrzeb zgłaszanych przez rodziców i opiekunów. Pomoc ta opierała się na spotkaniach indywidualnych, w czasie których koncentrowano się na wsparciu dzieci w radzeniu sobie z poczuciem winy i odpowiedzialności oraz emocjami m.in. w stosunku do sprawcy, takimi jak złość, smutek, poczucie straty i zagubienia (Grosz i in., 2000, za: Schreier i in., 2017). Informacje na temat skuteczności i przebiegu tego programu zawarto w artykule stanowiącym badania pilotażowe przeprowadzone w grupie 12 dzieci (Grosz i in., 2000). Niestety do dzisiaj nie opublikowano więcej danych na temat skuteczności programu ani nie podjęto działań mających na celu standaryzację procedur w celu ich rozpowszechnienia.

Family Learning Program **(FLP; Floryda, Stany Zjednoczone)**

Jest to jeden z pierwszych programów wsparcia dla osób, które doświadczyły wykorzystania wewnątrzrodzinnego, oraz ich rodzin (rodzeństwa i niekrzywdzącego rodzica) działający od 1991 r. (Baker i in., 2002) i zorganizowany przy Wydziale Psychologii w Instytucie Technologicznym na Florydzie. Program obejmuje terapię grupową dla osób z doświadczeniem przemocy seksualnej, osobną terapię grupową dla ich rodzeństwa i osobną terapię grupową dla niekrzywdzącego rodzica. Wszystkie terapie odbywają się w podobnym czasie, dzięki czemu również niekrzywdzący rodzic jest w stanie skorzystać z pomocy bez konieczności organizowania dodatkowej opieki dla dzieci. Grupy dziecięce podzielone są na trzy grupy wiekowe (3–5, 6–12 i 13–18 lat). W ciągu pierwszych 10 lat trwania programu wzięło w nim udział 110 osób będących rodzeństwem dzieci pokrzywdzonych przemocą

seksualną². Prowadzący grupy (zawsze są to dwie osoby) realizują szczegółowy program prewencji przemocy seksualnej, w którym uczą dzieci m.in. na temat intymnych części ciała, różnicowania dobrego i złego dotyku, rozpoznawania sygnałów zagrożenia i najczęstszych manipulacji stosowanych przez osoby stosujące *grooming*, a w razie zaistnienia sytuacji ujawnienia doświadczenia przemocy seksualnej przez dziecko są przygotowani do podjęcia odpowiednich działań³. Dodatkowo w ramach grup wsparcia dla rodzeństwa są prowadzone działania mające na celu zwiększenie zdolności dziecka do radzenia sobie z konsekwencjami emocjonalno-społecznymi wynikającymi z wystąpienia przemocy seksualnej w rodzinie. Grupy są miejscem, w którym dzieci otrzymują wsparcie, by móc poradzić sobie z takimi emocjami jak wstyd, złość lub lęk, które mogą się u nich pojawiać w związku z doświadczeniem uczestnictwa w procedurach policyjnych i sądowych, zmianach wynikających z rozvodu rodziców czy konieczności przeprowadzki. Dodatkowo grupy wsparcia są też miejscem, w którym dzieciom zapewnia się przestrzeń do wyrażenia konfliktu emocjonalnego, który mogą przeżywać w odniesieniu do rodzeństwa, które zostało seksualnie wykorzystane, sprawcy wykorzystania seksualnego (szczególnie w sytuacji, gdy sprawcą był jeden z rodziców) czy rodzica niekrzywdzącego.

Projekt SAFE Sibling Group Treatment (Nebraska, Stany Zjednoczone)

Wsparcie dla rodzeństwa osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie zostało ujęte w programie działania Centrów Pomocy Dzieciom (*Child Advocacy Center*) opisanych przez Tavkara i Hansena (2011). W projekcie tym w ramach 12-tygodniowego programu wsparcia dla dzieci, które doświadczyły WSD, oraz dla ich rodzin od 2004 r. ujęty jest również 6-tygodniowy grupowy program wsparcia przeznaczony dla rodzeństwa, które nie doświadczyło WSD. Program jest przeznaczony jest dla dzieci w wieku 7–18 i prowadzony przez parę terapeutów. W jego ramach poruszane są m.in. takie kwestie jak psychoedukacja (nt. przemocy seksualnej, granic

-
- 2 Niedawno obchodzono 30-lecie działalności programu, który od 2012 r. jest nadzorowany przez dr Demarę Bennet. Więcej informacji o programie można odnaleźć na stronie: <https://research.fit.edu/flp/>. Niestety od 2001 r. nie zostały opublikowane kolejne dane odnoszące się do działalności i skuteczności projektu.
 - 3 Prowadzący grupy w przypadku uzyskania informacji o doświadczeniu przez dziecko przemocy seksualnej działają zgodnie z modelem BASER (**B**elieve the child [uwierz dziecku], **A**ffirm the disclosure [wspieraj ujawnienie], **S**upport the child [wespzyj dziecko], **E**mpower the child [wzmocnij dziecko] i **R**eport the case [zgłoś sprawę]).
-

intymności, edukacja seksualna), identyfikacja i regulacja emocji, techniki relaksacyjne, poznawcza restrukturyzacja niepożądanych myśli, omówienie wpływu WSD na rodzinę oraz strategie zapobiegające wiktyimizacji (rozwój asertywności oraz zdolności do konstruktywnego rozwiązywania problemów). Treści są dopasowywane do poziomu grupy i jej uczestników, a część tematów, m.in. edukacja seksualna, realizowana może być indywidualnie lub w ramach grup obejmujących osoby tej samej płci. Jak wskazują badacze, dzięki formie terapii grupowej rodzeństwo dzieci wykorzystanych seksualnie otrzymuje również wsparcie od innych rówieśników, którzy mieli podobne doświadczenia, co ma szansę zmniejszyć u nich poczucie wstydu i zniwelować ryzyko stygmatyzacji, a także pozwala im lepiej zrozumieć wpływ nadużycia na ich rodzinę (Pogue i in., 2014). W ramach programu osoby prowadzące kładą również nacisk na dialog z rodzicami, omawiając z nimi treści przed przekazaniem ich dzieciom, co jest realizowane w ramach pracy w grupach równoległych.

Z podsumowania opisanych czterech programów wsparcia dla rodzeństwa osób, które doświadczyły WSD, wynika, że warto by tego typu interwencje obejmowały przede wszystkim edukację na temat tego:

- czym jest przemoc seksualna (zarówno dorosłych wobec dzieci, jak i między rówieśnikami);
- jakie są zasady w zakresie dotyku i granic intymności seksualnej;
- jak unikać sytuacji ryzykownych;
- do kogo można zwrócić się po pomoc.

Tego rodzaju edukacja ma szansę przyczynić się do redukcji ryzyka wiktyimizacji kolejnych dzieci w rodzinie. Dodatkowo niezbędne wydaje się również objęcie rodzeństwa wsparciem emocjonalnym w związku z możliwością doświadczenia przez nie istotnych zmian w zakresie codziennego funkcjonowania, które mogą wynikać m. in. z konieczności uczestnictwa w procedurach sądowych, rozvodu rodziców, posiadania rodzica oskarżonego o przemoc seksualną, przy jednoczesnym uświadamianiu rodzeństwa o tym, jak istotne jest powstrzymanie się od dopatrywania się winy za dane wydarzenie (czy konsekwencje jego ujawnienia) u siebie lub u ofiary przemoc seksualnej.

Niestety ocena skuteczności programów wsparcia dla rodzeństwa osób, które doświadczyły WSD, jest bardzo trudna, szczególnie ze względu na ich niską dostępność, brak swoistych narzędzi do pomiaru trudności doświadczanych przez osoby z rodzeństwa i skromną ilość danych w piśmiennictwie (Schreier i in., 2017). Jak dotąd, autorkom niniejszego artykułu nie udało odnaleźć się żadnych informacji na temat prowadzenia w Polsce ustrukturyzowanych form pomocy rodzeństwu osób

z doświadczeniem WSD. Ośrodek wsparcia dzieci i rodzin doświadczających przemocy seksualnej w okresie dzieciństwa, czyli Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, oferuje pomoc dla rodzeństwa niepełnoletniego w ramach wsparcia zindywidualizowanego na podstawie zgłaszanych potrzeb i aktualnych możliwości placówek fundacyjnych.

Podsumowanie

Podsumowując, mimo ograniczonej liczby badań dotyczących funkcjonowania rodzeństwa osób, które doświadczyły WSD, można zauważyć, że wystąpienia WSD w systemie rodzinnym – niezależnie od charakteru powiązania sprawcy z rodziną – może wpływać na funkcjonowanie całego tego systemu, w tym na rodzeństwo, które nie doświadczyło bezpośrednio WSD. To, jak silny ten wpływ będzie oraz jaki będzie jego charakter, zależy od wielu czynników wynikających ze specyfiki wykorzystania (charakterystyki czynu, osoby sprawcy i ofiary), sposobu funkcjonowania rodziny przed ujawnieniem WSD i po jego ujawnieniu oraz specyfiki bezpośrednich zmian, które miały miejsce w systemie rodzinnym w związku z wystąpieniem WSD (m.in. rozwód, przeprowadzki, areszt jednego z rodziców, zmiany w relacjach i dostępności opiekunów). Ujęcie w programach wsparcia również rodzeństwa osób z doświadczeniem WSD wydaje się być kierunkiem, który warto rozwijać ze względu na zarówno potencjał prewencyjny w odniesieniu do WSD, jak i uwidaczniające się w przedstawionych badaniach trudności w obszarach społecznym i emocjonalnym, których może doświadczać ta grupa osób. Ponadto warto, by w ramach projektowania programów wsparcia dla rodzeństwa osób z doświadczeniem WSD (zarówno zindywidualizowanych, jak i grupowych) były prowadzone działania polegające na ewaluacji tych interwencji. Jak wskazano w artykule, jest to bowiem obecnie jeden z najbardziej deficytowych obszarów wiedzy, a jego uzupełnienie stanowi niezbędny element w rozwoju i zwiększaniu skuteczności oferowanej pomocy.

E-maile autorek: izdebska@amu.edu.pl, olga.weglerska@amu.edu.pl,
joaplo@amu.edu.pl, chodecka@amu.edu.pl, monika.zielona-jenek@amu.edu.pl,
beisert@amu.edu.pl.

Bibliografia

- Alpert, J. L. (1991). *Sibling, cousin, and peer child sexual abuse: Clinical implications* [referat]. Kongres Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego, San Francisco, CA, Stany Zjednoczone.
- Baker, J. N., Tanis, H. J., Rice, J. B. (2002). Including siblings in the treatment of child sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 10(3), 1–16. https://doi.org/10.1300/J070v10n03_01
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice-Hall.
- Beffel, J. H., Gerde, H. K., Nuttall, A. K. (2021). Siblings and interventions: How siblings influence development and why practitioners should consider including them in interventions. *Early Childhood Education Journal*, 50, 1–10.
- Beisert, M. (2008). *Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bennett, S., Hughes, H., Luke, D. (2000). Heterogeneity in patterns of child sexual abuse, family functioning, and long-term adjustment. *Journal of Interpersonal Violence*, 15, 134–157. <https://doi.org/10.1177/088626000015002002>
- Bentovin, A. (1991). Clinical work with families in which sexual abuse has occurred. W: C. R. Hollin, K. Howells (red.), *Clinical Approaches to Sex Offenders and Their Victims* (s. 179–208). John Wiley & Sons.
- Campbell, R. (2002). *Emotionally Involved: The Impact of Researching Rape*. Routledge.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P. (1998). Factors that mediate treatment outcome in sexually abused preschoolers. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35, 1402–1410. <https://doi.org/10.1097/00004583-199801000-00016>
- Coles, J., Astbury, J., Dartnall, E., Limjerwala, S. (2014). A qualitative exploration of researcher trauma and researchers' responses to investigating sexual violence. *Violence Against Women*, 20(1), 95–117. <https://doi.org/10.1177/1077801213520578>
- Crabtree, E., Wilson, C., McElvaney, R. (2021). Childhood sexual abuse: Sibling perspectives. *Journal of Interpersonal Violence*, 36, 5–6. <https://doi.org/10.1177/0886260518769356>
- Cyr, M., Frappier, J. V., Hebert, M., Tourigny, M., McDuff, P., Turcotte, M. E. (2016). Psychological and physical health of nonoffending parents after disclosure of sexual abuse of their child. *Journal of Child Sexual Abuse*, 25, 757–776. <https://doi.org/10.1080/10538712.2016.1228726>
- Czub, M. (2014). *Zrozumieć dziecko wykorzystywane seksualnie*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Davies, J., Frawley, M. (1993). *Treating Adult Survivors of Childhood Sexual Abuse*. Basic Books.
- Dickens, N. (2014). Prevalence of complicated grief and posttraumatic stress disorder in children and adolescents following sibling death. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 22, 119–126. <https://doi.org/10.1177/1066480713505066>
- Dyke, P., Mulroy, S., Leonard, H. (2009). Siblings of children with disabilities: Challenges and opportunities. *Acta Paediatrica*, 98(1), 23–24. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2008.01168.x>
- Elliott, A. N., Carnes, C. N. (2001). Reactions of nonoffending parents to the sexual abuse of their child: A review of the literature. *Child Maltreatment*, 6, 314–331. <https://doi.org/10.1177/1077559501006004005>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. Norton.
- Fairbairn, W. R. D. (1994). *From instinct to self. Selected papers of W. R. D. Fairbairn* (Vols. 1–2) (E. F. Birtles & D. E. Scharff, Eds.). Aronson.
- Faller, K. (1988). *Child Sexual Abuse. An Interdisciplinary Manual for Diagnosis, Case Management and Treatment*. Columbia University Press
- Faller, K. (1990). *Understanding Child Sexual Maltreatment*. Sage Publications.
- Finkelhor, D. (1986). *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*. Sage Publications.
- Finkelhor, D. (1994). Current information on the scope and nature of child sexual abuse. *The Future of Children*, 4(2), 31–53.
- Finkelhor, D. (1995). Childhood sexual abuse among clinicians working with sex offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, 525–532.
- Freud, S. (1985). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887–1904*. Harvard University Press.
- Freud, S., Breuer, J. (1895). *Studies on hysteria*. SE, Vol. 2.
- Gomes-Schwartz, B., Horowitz, J. M., Cardarelli, A. P. (1990). *Child Sexual Abuse: The Initial Effects*. Sage Publications.
- Gries, L. T., Goh, D. S., Andrews, M. B., Gilbert, J., Praver, F., Stelzer, D. N. (2000). Positive reaction to disclosure and recovery from child sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 9, 29–51. http://dx.doi.org/10.1300/J070v09n01_03
- Grosz, C. A., Kempe, R. S., Kelly, M. (2000). Extrafamilial sexual abuse: Treatment for child victims and their families. *Child Abuse & Neglect*, 24(1), 9–23. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(99\)00113-1](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(99)00113-1)
- Guntrip, H. (1971). *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*. Basic Books.

- Hamilton-Giachritsis, C. E., Browne, K. D. (2005). A retrospective study of risk to siblings in abusing families. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 619–624. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.4.619>
- Hebert, M., Daigneault, I., Collin-Vezina, D., Cyr, M. (2007). Factors linked to distress in mothers of children disclosing sexual abuse. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 195, 805–811. <https://doi.org/10.1097/NMD0b013e3181568149>
- Hernandez, P., Gangsei, D., Engstrom, D. (2007). Vicarious resilience: a new concept in work with those who survive trauma. *Family Process*, 46(2), 229–241. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2007.00206.x>
- Hill, A. (2003). Issues facing brothers of sexually abused children: Implications for professional practice. *Child and Family Social Work*, 8, 281–290. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2003.00291.x>
- Hollifield, C. R., Conger, K. J. (2015). The role of siblings and psychological needs in predicting life satisfaction during emerging adulthood. *Emerging Adulthood*, 3(3), 143–153. <https://doi.org/10.1177/2167696814561544>
- Hung, N. C., Rabin, L. A. (2009). Comprehending childhood bereavement by parental suicide: A critical review of research on outcomes, grief processes, and interventions. *Death Studies*, 33, 781–814. <https://doi.org/10.1080/07481180903142357>
- Izdebska, A., Pilarczyk, K. (2019). Wykorzystanie seksualne dziecka. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(3), 68–97.
- Jambon, M., Madigan, S., Plamondon, A., Daniel, E., Jenkins, J. M. (2019). The development of empathic concern in siblings: A reciprocal influence model. *Child Development*, 90(5), 1598–1613. <https://doi.org/10.1111/cdev.13015>
- Katz, C., Hamama, L. (2018). The Sibling Relationship in the Context of Child Maltreatment: What Do We Know? What Are the Directions for the Future? *Trauma, Violence & Abuse*, 19(3), 343–351 <https://doi.org/10.1177/1524838016659878>.
- Kaufman, J., Henrich, C. (2000). Exposure to violence and early childhood trauma. W: C. Zeanah (red.), *Handbook of Infant Mental Health* (s. 195–207). Guilford Press.
- Kim, K., Noll, J. G., Putnam, F. W., Trickett, P. K. (2007). Psychosocial characteristics of nonoffending mothers of sexually abused girls: Findings from a prospective, multigenerational study. *Child Maltreatment*, 12, 338–351. <https://doi.org/10.1177/1077559507305997>

- Kogan, S. M. (2004). Disclosing unwanted sexual experiences: Results from a national sample of adolescent women. *Child Abuse & Neglect*, 28, 147–165. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.09.014>
- Kohut, H. (1971). *The Analysis of Self*. International Universities Press.
- Kuchirko, Y., Bennet, A., Halim, M. L., Costanzo, P., Ruble, D. (2021). The influence of siblings on ethnically diverse children's gender typing across early development. *Developmental Psychology*, 57(5), 771–782. <https://doi.org/10.1037/dev0001173>
- Landolt, M. A., Schnyder, U., Maier, T., Mohler-Kuo, M. (2016). The harm of contact and non-contact sexual abuse: Health-related quality of life and mental health in a population sample of Swiss adolescents. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 85(5), 320–322. <https://doi.org/10.1159/000446810>
- Levitt, C. J., Owen, G., Truchsess, J. (1991). Families after sexual abuse: What helps? What is needed? W: M. Q. Patton (red.), *Family Sexual Abuse: Frontline Research and Evaluation* (s. 39–56). Sage Publications.
- Lew-Starowicz, Z. (2000). *Seksuologia sądowa*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>
- McCoy, S. B., Finkelhor, D. (1995). Prior victimization: A risk factor for child sexual abuse and for PTSD-related symptomatology among sexually abused youth. *Child Abuse & Neglect*, 19(12), 1401–1421. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(95\)00104-9](https://doi.org/10.1016/0145-2134(95)00104-9)
- McElvaney, R. (2015). Disclosure of child sexual abuse: Delays, non-disclosure and partial disclosure. What the research tells us and implications for practice. *Child Abuse Review*, 24, 159–169. <https://doi.org/10.1002/car.2280>
- McElvaney, R., McDonnell Murray, R., Dunne, S. (2022). Siblings' perspectives of the impact of child sexual abuse disclosure on sibling and family relationships. *Family Process*, 61(2), 858–872. <https://doi.org/10.1111/famp.12681>
- McElvaney, R., Nixon, E. (2019). Parents' Experiences of Their Child's Disclosure of Child Sexual Abuse. *Family Process*, 59 (4). <https://doi.org/10.1111/famp.12507>
- Mitchell, S. A., Black, M. J. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. Basic Books.
- Morrison, Z. (2007). 'Feeling Heavy': Vicarious Trauma and Other Issues Facing Those Who Work in the Sexual Assault Field. ACSSA Wrap. A. I. o. F. Studies.
- Mulroy, S., Robertson, L., Aiberti, K., Leonard, H., Bower, C. (2008). The impact of having a sibling with an intellectual disability: Parental perspectives in two disorders. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(3), 216–229. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2007.01005.x>

- Newell, J. M., MacNeil, G. A. (2010). Professional burnout, vicarious trauma, secondary traumatic stress, and compassion fatigue: A review of theoretical terms, risk factors, and preventive methods for clinicians and researchers. *Best Practice in Mental Health*, 6(2), 57–68.
- Noller, P. (2005). Sibling relationships in adolescence: Learning and growing together. *Personal Relationships*, 12(1), 1–22. <https://doi.org/10.1111/j.1350-4126.2005.00099.x>
- O'Brien, M. J. (1991). Taking sibling incest seriously. W: M. Patton (red.), *Family Sexual Abuse* (s. 75–92). Sage Publications. <https://psycnet.apa.org/doi/10.4135/9781483325613.n5>
- Pearlman, L., Maclan, P. (1995). Vicarious traumatization: An empirical study of the effects of trauma work on trauma therapists. *Professional Psychology, Research and Practice*, 26(6), 558–565. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.26.6.558>
- Pearlman, L., Saakvitne, K. (1995). *Trauma and the therapist: Countertransference and vicarious traumatization in psychotherapy with incest survivors*. W.W. Norton & Company.
- Pogue, J. K., Schreier, A., West, T., Pittenger, S. L., Meidlinger, K., Flood, M. F., Hansen, D. J. (2014). *Non-abused siblings of sexually abused youth: Symptom presentation and relationship with victim distress and family functioning* [plakat]. Association for Behavioral and Cognitive Therapies Annual Conference, Filadelfia, PA, Stany Zjednoczone. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.21196.31364>
- Rager, K. B. (2005). Self-Care and the qualitative researcher: When collecting data can break your heart. *Educational Researcher*, 34(4), 23–27. <https://doi.org/10.3102/0013189X034004023>
- Rust, J., Golombok, S., Hines, M., Johnston, K., Golding, J., ALSPAC Study Team. (2000). The role of brothers and sisters in the gender development of preschool children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 77(4), 292–303.
- Sanders, A., Szymanski, K., Fiori, K. (2014). The family roles of siblings of people diagnosed with a mental disorder: Heroes and lost children. *International Journal of Psychology*, 49(4), 257–262. <https://doi.org/10.1002/ijop.12020>
- Santa-Sosa, E. J., Steer, R. A., Deblinger, E., Runyon, M. K. (2013). Depression and parenting by nonoffending mothers of children who experienced sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 22, 915–930. <https://doi.org/10.1080/10538712.2013.841309>
- Schreier, A., Pogue, J. K., Hansen, D. J. (2017). *Impact of Child Sexual Abuse on Non-abused Siblings: A Review with Implications for Research and Practice*. Faculty Publications, Department of Psychology, Univeristy of Nebraska.

- Skinner, B. F. (1953). *Science and Human Behavior*. Macmillan.
- Smith, D. W., Letourneau, E. J., Saunders, B. E., Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S., Best, C. L. (2000). Delay in disclosure of childhood rape: Results from a national survey. *Child Abuse & Neglect*, 24, 273–287. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(99\)00130-1](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(99)00130-1)
- Smith, H., Israel, E. (1987). Sibling incest: A study of the dynamics of 25 cases. *Child Abuse & Neglect*, 11, 101–108. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(87\)90038-x](https://doi.org/10.1016/0145-2134(87)90038-x)
- Smorti, M., Ponti, L. (2018). How does sibling relationship affect children's prosocial behaviors and best friend relationship quality? *Journal of Family Issues*, 39(8), 2413–2436. <https://doi.org/10.1177/0192513X18755195>
- Swenson, C. C., Hanson, R. (1998). Sexual abuse of children. W: J. R. Lutzker (red.), *Handbook of Child Abuse Research and Treatment* (s. 475–499). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4757-2909-2>
- Tavkar, P., Hansen, D. J. (2011). Interventions for families victimized by child sexual abuse: Clinical issues and approaches for child advocacy center-based services. *Aggression and Violent Behavior*, 16, 188–199. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.02.005>
- Wiehe, V. R. (1997). *Sibling Abuse: Hidden Physical, Emotional, and Sexual Trauma* (wyd. 2). Sage Publications.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K., Michalski, P., Sajkowska, M. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badań*. Fundacja Dajemy Dzieciom Się.
- Wong, T. M., Branje, S. J., VanderValk, I. E., Hawk, S. T., Meeus, W. H. (2010). The role of siblings in identity development in adolescence and emerging adulthood. *Journal of Adolescence*, 33(5), 673–682. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.11.003>

Childhood sexual abuse – siblings' experiences

Child sexual abuse can have significant consequences not only for the child himself/herself, but also for a wider group of people. In the literature, one can primarily find studies devoted to changes in the lives and functioning of parents of children with experience of abuse. In contrast, the issue of the siblings of these children and the impact of the abuse on them: how they react to its disclosure, and how they cope with the impact of the experience on their relationships with each other, has so far received less attention. The purpose of this article is to review the research achievements to date in this less-studied area.

The themes that become apparent from the research that has already been completed include the intense emotional reactions associated with the disclosure of the violence, attempts to make sense of what happened, providing support to one's siblings, as well as the disruption of the previous balance and the emergence of difficulties in the relationship between siblings. In the cited publications, the research methods used are both quantitative methods, semi-structured interviews, and thematic analysis of the responses provided by participants to open-ended questions..

KEYWORDS

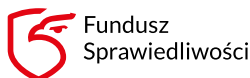
CHILD SEXUAL ABUSE (CSA), DISCLOSURE, SIBLINGS, FAMILY RELATIONSHIPS, SIBLING RELATIONSHIPS

Cytowanie:

Izdebska, A., Węglerska, O., Płonka, J., Chodecka, A., Zielona-Jenek, M., Beisert, M. (2023). Doświadczenia rodzeństwa osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 22(2), 12–37.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości